

14

ErfgoedBrief Breda

 'De stads oude wallen'

1-5

'Het begon met oude reisboeken'

6-7

**Plattegrond Grimhuijsen
in Ulvenhout compleet**

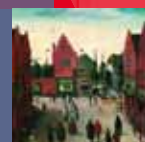
8-9

 Nassaudag Breda

10

Breda, stad van de Nassaus 13

11-12

'De stads oude wallen'

**Archeologisch onderzoek en archiefonderzoek naar
de middeleeuwse stadsverdediging vullen elkaar aan**

Hans de Kievith en Gerard Otten Breda is al meer dan achthonderd jaar een stad.

In de middeleeuwen kon een stad niet zonder stadsmuur, niet alleen om zich tegen aanvallers te kunnen verdedigen, maar ook als statussymbool. In Breda is de muur al vroeg gesloopt, maar er is vanuit de geschiedbeoefening altijd veel belangstelling geweest voor de oude stadsmuren.

Bij opgravingen is er dan ook extra aandacht voor de verdedigingswerken. Veel mensen denken dat we wel weten hoe Breda er in het verleden uit zag en dat er nog maar weinig nieuws wordt gevonden.

De werkelijkheid is anders. Zelfs van een belangrijk bouwwerk als de stadsmuren weten we nog niet alles.

De wal, de gracht en de stadsmuur geprojecteerd op de huidige situatie van de binnenstad. Het oorspronkelijke dal van de rivieren Mark en Weerij is aangegeven met een groene contour.

De resten van de stadsmuur zoals ze in 1976 werden aangetroffen in de bouwput aan de Vlaszak.

Foto: Sybolt Voeten.

(Collectie Stadsarchief Breda)

gedeelte van de Gasthuispoort en de fundering van de stadsmuur ontdekt bij de bouw van een kantoorgebouw aan de Vlaszak. Dit betekende een grote stimulans voor het onderzoek naar de muur. Onder leiding van de gerenommeerde amateurarcheoloog L. Moelands vond een archeologisch onderzoek plaats, terwijl stadsarchivaris F. Brekelmans de schriftelijke bronnen betreffende de muur bestudeerde.

Volgens Brekelmans bestond er al in 1290 een omwalling rond Breda. Waarschijnlijk in 1333 gaf hertog Jan III van Brabant opdracht om Breda met stenen muren te omringen. Pas in 1410 was deze helemaal voltooid. De stenen stadsmuur werd gesloopt in 1536-1538. Van 1537 tot 1546 werd Breda omgeven door nieuwe aarden wallen, die de oude stadsmuur overbodig maakten. Blijkbaar bestonden

er schilderijen of tekeningen waarop de stadsmuur in kaart was gebracht. In het begin van de achttiende eeuw maakte Adam van Broekhuysen hier een kopie van. Het origineel is helaas verloren gegaan. Het westelijke gedeelte van de stadsverdediging dat grensde aan de rivier de Mark (tussen de Karnemelkstraat en de Kraanstraat) week af van het overige gedeelte. De muur aan de rivierzijde zullen we daarom behandelen in een volgend artikel.

Archeologische onderzoek

In 1976 vond Moelands aan de Vlaszak sporen van een wal achter de stadsmuur, maar hij trok daar verder geen conclusies uit. Belangrijk is echter een foto van een wandprofiel in de bouwput aan de Vlaszak. Hier zien wij de stadsmuur in het profiel verdwijnen. In zijn opgravingsverslag vermeldt Moelands terloops dat te zien is dat er achter de stadsmuur een aarden wal aanwezig moet zijn geweest. Men heeft in de middeleeuwen in de voet van de wal een sleuf gegraven voor de fundering van de stadsmuur. Er was geen stenen weergang. Blijkbaar diende de aarden wal achter de muur als weergang. De verdedigers konden vanaf de aarden wal achter de muur de aanvallers onder vuur nemen. Er werden namelijk achter de blootgelegde stadsmuur geen steunberen aangetroffen die als fundament hadden kunnen dienen voor een stenen weergang. Sinds de vondsten bij de Vlaszak vinden regelmatig opgravingen plaats waarbij resten van de middeleeuwse stadsverdediging worden aangetroffen. In 1983 werd aan de Oude Vest de aanzet van de aarden verdedigingswal zichtbaar. De wal werd gedateerd in de tweede helft van de dertiende eeuw. Aan de stadszijde van de wal was een greppel aanwezig. Deze wal heeft enkele eeuwen gefunctioneerd. De oorspronkelijke breedte werd berekend op ongeveer achttien meter. Aan de binnenzijde was de wal 'begraven' onder eeuwenlange ophogingen. Daardoor was deze in de ondergrond bewaard gebleven.

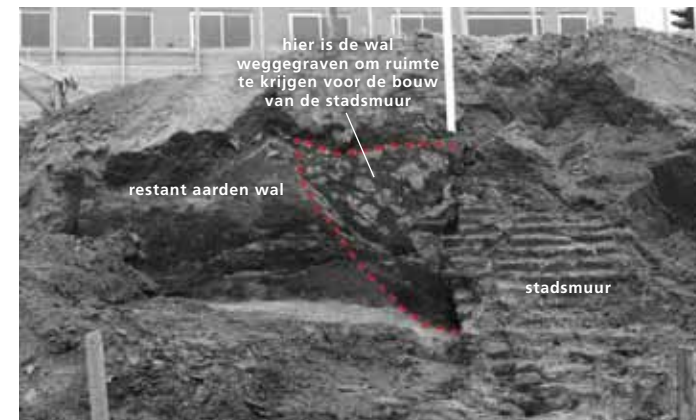

Foto uit 1976 van de doorsnede van de stadsmuur.

We zien dat het talud van de oude aarden wal is weggegraven om de fundering van de stadsmuur te bouwen.

(Collectie Moelands)

Bij opgravingen in 1983 aan de Oude Vest werd de dertiende-eeuwse aarden wal voor het eerst waargenomen. Het zandlichaam bevindt zich direct op de middeleeuwse akker. Rechts op de afbeelding de greppel die het wallichaam begrensd.

In 1987 werd in het Valkenberg door middel van systematische grondboringen de breedte van de middeleeuwse stadsgracht vastgesteld. Deze bedroeg tussen de veertien en achttien meter. Met deze kennis van de ligging van de stadsgracht werd in 1988 bij een opgraving tussen het Begijnhof en de Kennedylaan een sleuf getrokken haaks op het stadsmuurtracé. De muur werd niet aangetroffen, zelfs geen sloopsporen. In 1994-1995 werd dat beeld bevestigd bij opgravingen in het park Valkenberg waarbij er wel muurtorens werden gevonden maar geen muur. Hieruit trok men de conclusie dat de stadsmuur was aangelegd bovenop de oude aarden wal.

De breedte van deze wal varieerde tussen de 16 en 22 meter. Tenslotte werd in 2001 de vestingwal nog eens aangetroffen bij een opgraving tussen de Catharinastraat en de Kennedylaan. Er werden hier vondsten aangetroffen uit het derde kwart van de dertiende eeuw. We weten nu dus al heel wat meer. In de tweede helft van de dertiende eeuw werd rond de stad een aarden wal aangelegd als eerste omwalling. In de veertiende eeuw werd vóór of op deze wal een stenen muur gebouwd. De ommuring werd gefundeerd tegen of in het talud van de aarden wal. Misschien werd het talud van de aarden wal voorafgaand aan de bouw van de muur steil

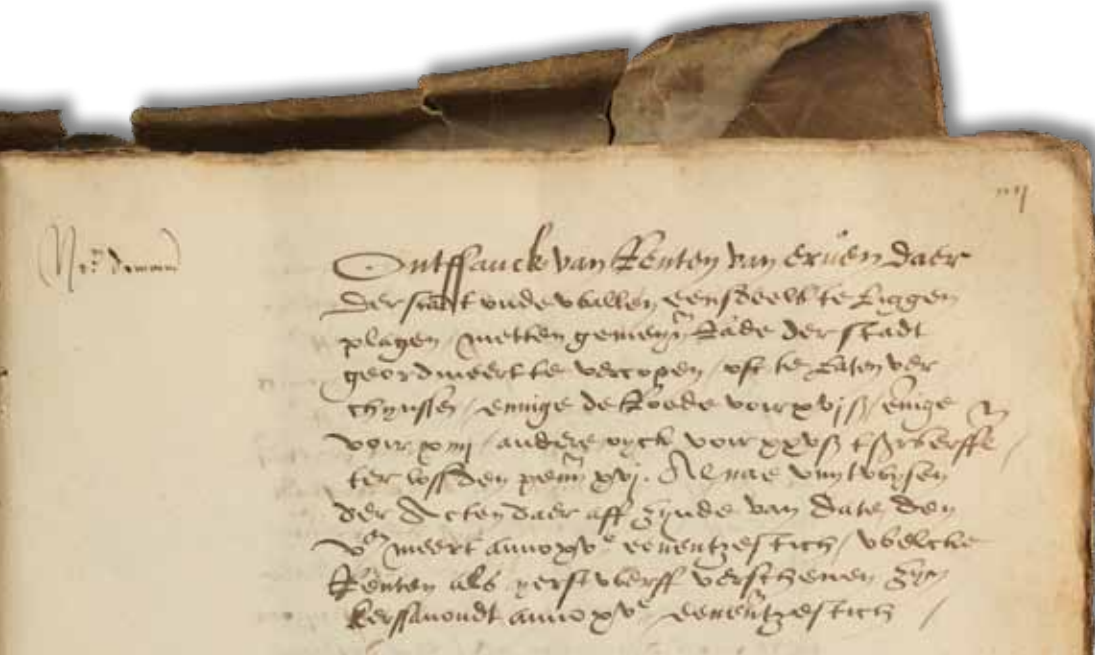
afgegraven. Het gedeelte van de stadsmuur tussen de Gasthuispoort en het kasteel stond niet in maar op de oude aarden wal. De nieuwe waltorens stonden echter in de natuurlijke ondergrond gefundeerd. Bij het afgraven van de wal ten behoeve van de aanleg van de renaissance tuin verdwenen alle sporen, inclusief funderingen van de stadsmuur. We mogen veronderstellen dat al snel na 1332, de start van de aanleg van de muur, eerst de poorten zijn gebouwd. Voor zover de stadsmuur nog niet was aangelegd, vormde de oude aarden wal de verdediging tussen de Gasthuispoort en Eindpoort. Tussen de Eindpoort en Tolbrugpoort en verder naar het kasteel vormde de rivier de verdediging. Er was hier alleen sprake van een dijk. In een volgend artikel zullen we dit gedeelte uitgebreid behandelen.

Een rijke bron

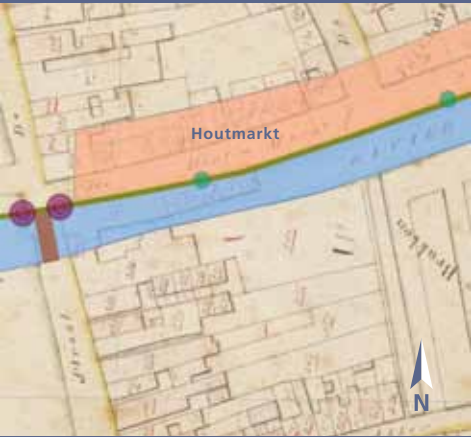
Brekelmans heeft vooral aandacht besteed aan de bouw en de afbraak

van de stadsmuur, zoals die blijkt uit archiefbronnen. Op dat moment was echter nog niets bekend over een wal achter de muur. Door Bureau Cultureel Erfgoed wordt tegenwoordig systematisch archiefonderzoek verricht om oude bronnen te ontsluiten die belangrijk zijn voor archeologisch en bouwhistorisch onderzoek. Hierbij viel het oog al gauw op de oude stadsrekeningen. Deze lopen vanaf 1492 en geven onder andere een levendig beeld van de poorten, muren en torens. De aarden wal die de archeologen hadden gevonden duikt op een bizarre wijze op in de stadsrekeningen. De ondergrond van de wal werd namelijk in 1561 verkocht op cijns (op erfpacht zouden wij tegenwoordig zeggen) en deze inkomsten werden verantwoord in het hoofdstuk ‘erven daar de stads oude wallen eensdeels te liggen plagen’ (de percelen dus waar de oude wallen van de stad tevoren gedeeltelijk lagen). Het verband was gauw gelegd en het archiefonderzoek richtte zich nu op

deze bron. In 1536 en daarna werden de muren afgebroken en logischerwijze de achterliggende aarden wal afgegraven. In de stadsrekening van 1555 werd al opgemerkt dat de erven die langs de oude vesten of wallen lagen door verschillende mensen werden gebruikt en zelfs met huizen betimmerd zonder toestemming van de stad. Pas in 1561 kwam het tot een akkoord. De ‘erven daar de stads oude wallen eensdeels te liggen plagen’ werden opgemeten door meester Peter de Landmeter en werden verkocht en belast met een cijns van 14, 16 of 25 stuivers per roede. Verschillende malen wordt geschreven dat de erven zijn afgegraven. De wal is dus inderdaad verwijderd. De ondergrond van de afgegraven wal werd gedeeltelijk gebruikt voor de aanleg van nieuwe straten. Zo ontstonden de huidige Vlaszak, Oude Vest, Houtmarkt, Karnemelkstraat en Nieuweweg. De breedte van deze straten was meestal twee roeden, dat is ruim tien meter.

Hoofdstuk uit de stadsrekening van 1561, ‘Ontffanck van Renten van erven Daer Der Stadt oude wallen eensdeels te Liggen plagen’. (Collectie Stadsarchief Breda)

links
De Eindpoort, de stadsmuur, de stadsgracht en de aarden wal ter plaatse van de huidige Houtmarkt, geprojecteerd op het kadastraal minuutplan van 1824.

midden
De huisjes aan de noordzijde van de Houtmarkt die gebouwd zijn op de ondergrond van de afgegraven stadswal.

rechts
De veronderstelde breedte van de aarden wal achter de stadsmuur ter hoogte van het klooster van de Zwarte Zusters aan de Molenstraat, geprojecteerd op het kadastraal minuutplan van 1824.

Rekensommetjes

De erfgenamen van Jan Matthijssen bezaten een huis op de hoek van de Halstraat en de huidige Houtmarkt. Ze hadden anderhalve roede en twee voet erf in bezit genomen. Ze hadden echter ruzie met de stad want ze beweerden dat de stad van hen ook weer erf ‘afgegraven’ had om de ‘Nieuwe Vleeschuijsstraat’ aan te leggen (Nieuwe Vleeshalstraat, later Halstraat). Ze weigerden dan ook te betalen. Anthonia Piggen bezat blijkbaar het huis op de hoek van de Eindstraat en de Houtmarkt. Zij had in 1561 twaalf en een halve roede stadsgrond ingenomen, maar vóór Kerstavond 1561 had zij haar huis en grond al weer doorverkocht aan Ghoris Huijghen. Om een of andere reden weigerde ook zij te betalen en zij zou liever een proces tegen de stad aanspannen dan voor de grond iets te geven. Even een rekensommetje. Eén roede lengtemaat is twintig voet. Eén vierkante roede is dus 400 vierkante voet. Eén roede is 5,68 meter. Eén vierkante roede is dus 32,26 vierkante meter. 12 ½ roeden is 403,25 vierkante meter. Waarschijnlijk slaat deze 12 ½ roeden op de gehele

noordzijde van de Houtmarkt van de hoek van de Eindstraat tot aan het hoekpand van de Halstraat. De lengte van de hoek van de Eindstraat tot aan het één na laatste pand aan de Houtmarkt is totaal bijna 77 meter. De gemiddelde breedte van de ingenomen stadsgrond zou dan zo’n 5,25 meter zijn. Daar kun je net een ondiep huisje op zetten. We kunnen nog een berekening loslaten op het grote perceel van het klooster van de Zwarte Zusters, op de hoek van de Molenstraat. Zij hebben in het jaar 1561 18 roeden en 9 voeten ingenomen van de wal ‘daar hun huis eensdeels op getimmerd is’. Het klooster was dus gedeeltelijk gebouwd op de ondergrond van de wal. De Zwarte Zusters hoefden niet te betalen (dit was in feite een subsidie voor het sociale werk van de zusters). 18 roeden en 9 voeten is 581,40 vierkante meter. De omvang van hun perceel is nog niet precies vastgesteld, maar de lengte lag tussen de zeventig en honderd meter. De ingenomen strook had dus een breedte tussen de vijf en zeven meter. De bebouwing van het klooster is nog zichtbaar op het kadastraal minuutplan

van 1824. Naar aanleiding van dit soort rekensommetjes kunnen wij de conclusie trekken dat de stadswal een doorsnede had van ongeveer drie roeden, dat is vijftien meter. Daarvan is gemiddeld twee roeden vanaf genomen voor de aanleg van een weg (tien meter), waarna één roede (ruim vijf meter) verkocht is aan de aanpalende eigenaren.

Nog steeds vragen

We weten nu al heel wat meer over de relatie van de aarden verdedigingswal en de stadsmuur, maar er zijn nog steeds vragen. Nog niet alle stadsrekeningen zijn doorgenomen en ook in het archief van de Nassause Domeinraad in het Nationaal Archief in Den Haag moeten zich belangrijke stukken bevinden. Daarnaast zijn er meer fundamentele vragen. Hoe zaten de gracht, de wal en de muur vast aan het kasteel met zijn grachten? En hoe sloten deze aan op de rivier de Mark? We zijn op het ogenblik druk bezig om hier een reconstructie van te maken. In een volgende ErfgoedBrief zullen we terugkomen op de stadsverdediging aan de rivierzijde.

‘Het begon met oude reisboeken’

Marleen Huijbregts In 2010 verschijnt het vijfde deel in de ErfgoedReeks. Dit keer betreft het een boek over het werk van de Bredase architect Frans Henri Marie Mol (1910-1963). Zijn dochter Ietje Erkens-Mol werkt al vier jaar aan deze publicatie die de omvang en betekenis van het werk van deze architect voor een breed publiek toegankelijk moet maken.

boven **Generaal van der Plaatsstraat 1-9 (1934)**
onder **Ietje Erkens-Mol**

Ongeveer tien jaar geleden kreeg Ietje Mol een doos met oude foto's in handen die van haar ouders was geweest. Tussen de spullen zaten oude reisboeken die haar vader had samengesteld. Hij stopte er foto's in van plekken waar hij geweest was. Zonder dat Ietje wist van de bestemmingen van zijn reizen merkte ze dat ze onbewust dezelfde interesses had ontwikkeld. In de reisboeken zaten veel foto's van plaatsen, kerken en gebouwen die ze zelf, jaren later, ook had bezocht.

Inventariseren

Een paar jaar later vond Ietje een negatievenboek met honderden foto's van de reizen, de kinderen en veel gebouwen. Het leek haar een leuk idee om de foto's en negatieven te inventariseren zodat een lijstje ontstond met het werk van haar vader. Uit pure nieuwsgierigheid is ze toen die gebouwen gaan zoeken en dat werd steeds leuker. 'Soms wist ik een adres en dan ging ik gewoon kijken en aanbellen. Vaak lieten mensen me binnen voor een kopje koffie en bleken ze nog originele bouwtekeningen te hebben. Ook wezen ze me op mooie details die van mijn vaders hand waren.'

Wat ze van tevoren niet had kunnen bedenken, is dat de oeuvrelijst uit zou groeien van tien tot meer dan tweehonderd werken. 'Ik wist bijvoorbeeld niet eens dat mijn vader een rol heeft gespeeld in het ontwerp van de bekende Passage Zuidpoort in Breda. Het oorspronkelijk ontwerp is van architect Venker maar dat heeft mijn vader gewijzigd en daarbij de afwerking en detaillering bepaald.' Via een medewerker van Bureau Cultureel Erfgoed kwam Ietje erachter dat haar vader zelfs staat afgebeeld op een van de twee muurschilderingen die in de passage zijn aangebracht door de kunstenaar Jan Strube.

‘Soms wist ik een adres en dan ging ik gewoon kijken en aanbellen.’

De muurschildering in de Passage Zuidpoort van de kunstenaar Jan Strube met de architect Frans Mol (met vlinderdasje) in gesprek met burgemeester Van Sonsbeek.

Een veelzijdig architect

Frans Henri Marie Mol was als architect erg actief in Breda, West-Brabant en Zeeland. Hij werkte van 1930 tot 1963, dus tijdens het Interbellum en de Wederopbouw. Hij was erg veelzijdig en nam vele typen opdrachten aan van scholen tot villa's en van kleine verbouwingen tot hele straten. 'Mijn vader had echt een zakelijk instinct. Hij pakte alle klussen aan. Hij had dan ook een groot gezin te onderhouden met tien kinderen. Hij wilde graag iets betekenen in Breda en was bijvoorbeeld ook actief in de lokale politiek. Tegelijkertijd had hij een enorm creatief talent. Sommige mensen zeggen wel eens dat hij zijn talent verspild heeft, maar daar ben ik het niet mee eens. Ik denk wel dat hij door zijn persoonlijke situatie zijn artistiek talent soms een beetje naar de achtergrond heeft moeten schuiven.' 'Als ik mijn vader als architect zou moeten omschrijven dan zou ik zeggen dat hij hield van eenvoud en sobere materialen en vormen. Tegelijkertijd wilde hij graag de schoonheid van een gebouw accentueren door versierende details. Bij de opdrachten waar het budget het toeliet, zette hij zich in voor een

perfecte afwerking met sierende elementen zoals gevelsteentjes of slanke zuilen. Wat me ook verbaast is dat hij de ene keer zo traditioneel kon ontwerpen en de andere keer weer juist heel modern.' Volgens Ietje is haar boek vooral bedoeld voor Bredanaars die geïnteresseerd zijn in bouwkunst en de bouwgeschiedenis van Breda. De beschrijving van het werk en leven van Frans Mol levert een boeiend tijdsbeeld op. Bovendien leer je door het lezen van het boek een bijzondere man kennen. Dertig van de panden die hij restaureerde of ontwierp, zijn cultuurhistorisch waardevol en daarvan zijn er zelfs dertien op de Rijksmonumentenlijst terecht gekomen. Dit geeft ook al iets aan van de waardering die aan het oeuvre van Frans Mol wordt toegekend. Maar voor Ietje weegt de persoonlijke waardering van de huidige bewoners nog veel zwaarder: 'Veel van de mensen die ik sprak, gaven aan dat ze zo fijn woonden in het huis dat mijn vader ontworpen had. Dat vind ik altijd zo'n kick om te horen! Die mensen zou ik allemaal willen laten weten dat mijn boek eraan komt.' De lezer van de ErfgoedBrief is alvast op de hoogte.

van boven naar onder:

De fundering van Grimhuijsen wordt bloot gelegd.

De zeventiende-eeuwse muur, gefundeerd op hergebruikte natuurstenen fragmenten.

De westelijke muur van Grimhuijsen volledig blootgelegd. De westelijke gracht lag rechts, gedeeltelijk onder het huidige bejaardencentrum de Donk.

Meer informatie op onze website:
www.archeologie.breda.nl

Plattegrond Grimhuijsen in Ulvenhout compleet

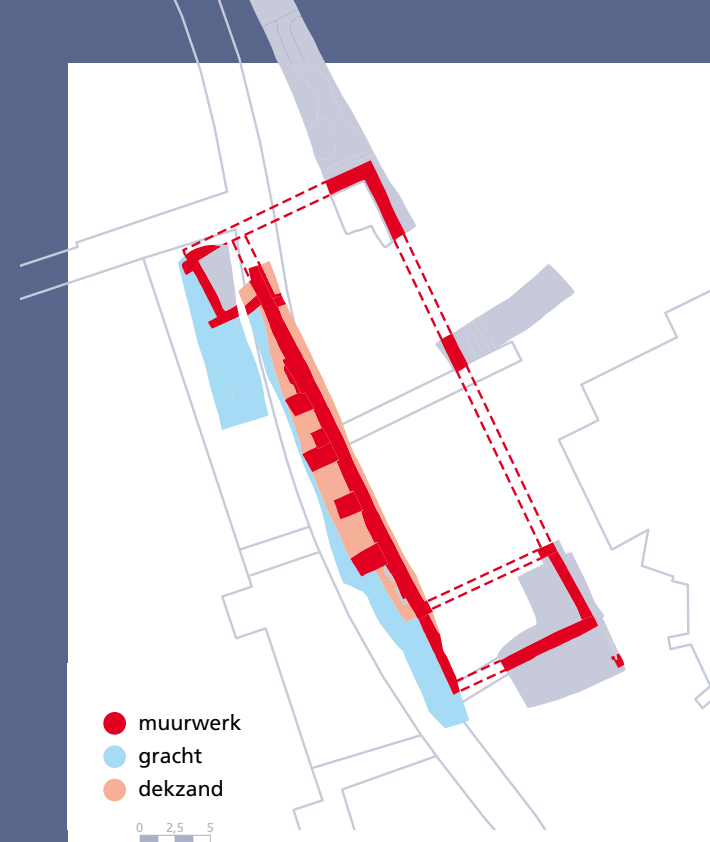
Joeske Nollen en Erik Peters Achter de Laurentiuskerk te Ulvenhout stond in het verleden het omgrachte slotje Grimhuijsen. De laatste restanten van dit kasteeltje werden gesloopt in 1904. Het parkje op de plaats van het voormalige Grimhuijsen wordt binnenkort opnieuw ingericht. De Stichting Dorpspark Ulvenhout wil in het parkje de locatie van het slotje zichtbaar maken. Bij eerder archeologisch onderzoek was Grimhuijsen al gedeeltelijk in kaart gebracht. Er was aanvullend onderzoek nodig om de plattegrond van het gebouw compleet te krijgen. De plattegrond is nu compleet.

Grimhuijsen is vermoedelijk in de vijftiende eeuw afgesplitst van het complex van de hoeve van Ulvenhout (de tegenwoordige Prinsenhoeve), die eigendom was van de heer van Breda. De eerste vermelding van het slotje is van 1474 toen Jan van der Leck, bijgenaamd Grimhuijsen, vermeld werd als leenman. Hij was een bastaardzoon van de heer van Breda, Jan III van Polanen. Hij was dus ook een halfbroer van Johanna van Polanen, de stammoeder van de Bredase Nassaus. Via prins Filips Willem van Oranje kwam het in het bezit van Justinus van Nassau, de bastaardzoon van Willem van Oranje. Justinus heeft tussen 1609 en 1621 het gebouw gerenoveerd en een schuur gebouwd. In 1699 vestigde de pastoor van Ginneken zich op het slotje en in 1742 vormde hij de schuur om tot een schuurkerk. Dit was een rooms-katholieke kerk die uiterlijk niet als zodanig herkenbaar

mocht zijn. Het hele complex werd in 1904 afgebroken toen de huidige Laurentiuskerk en de bijbehorende pastorie werden gebouwd.

Kijkgaatje

In 1996 groef de heemkundekring Paulus van Daesdonck een klein 'kijkgaatje'. Vervolgens voerde het Instituut voor Toegepast Historisch Onderzoek (ITHO) in 1997 een echt onderzoek uit. De archeologen van dit instituut reconstrueerden de oostelijke fundering. Op grond van baksteenformaten en andere vondsten dateerden zij het grootste deel van het gebouw in de zeventiende eeuw. Zij troffen ook vondsten aan die doen vermoeden dat hier een ouder, gedeeltelijk bakstenen gebouw heeft gestaan, dat uit de late middeleeuwen dateerde. Verder is een kelder met een tegelvloer en een uitbreiding uit de achttiende of het begin van de negentiende eeuw gevonden.

Het leggen van de eerste steen voor de nieuwe Laurentiuskerk in Ulvenhout in 1903. Op de achtergrond het oude slotje Grimhuijsen, dat een jaar later zou worden gesloopt.
(Collectie Stadsarchief Breda)

De oudste fundamente

Het onderzoek van Bureau Cultureel Erfgoed in januari 2010 richtte zich op de westzijde van Grimhuijsen. De resultaten waren verrassend. Er is ouder muurwerk aangetroffen dan datgene wat er bij een eerder onderzoek was gevonden. Bovendien werd aan de buitenzijde van het gebouw een tweede keldertje opgegraven. Nu blijkt dat het zeventiende-eeuwse slotje was gebouwd op de fundamente van een ouder huis, dat uit de vijftiende of zestiende eeuw dateert. Een deel van het fundament is opgebouwd met roze of rode bakstenen en heeft vier steunberen. Waarschijnlijk is dit de oudste bakstenen fase. Het baksteenformaat en de bouwwijze van dit muurdeel wijkt af van het muurwerk van de oostzijde. De bakstenen zijn groter dan die aan de oostzijde en de muur is veel dieper gefundeerd. Een deel van de mogelijk zeventiende-eeuwse

Glas, aardewerk en metaalfragmenten uit de gracht rond het slotje Grimhuijsen, daterend uit de zestiende tot en met de negentiende eeuw.

fundering is opgemetseld op stukken hergebruikte natuursteen. Bovendien werd een gedeelte van de gracht opgegraven waarin veel afval uit de 16de tot en met de 19de eeuw werd aangetroffen ('de gracht was rijk aan vondstmateriaal'). In de gracht waren aangepunte houten palen aanwezig, die waarschijnlijk tot een (brug)constructie in de gracht behoorden. De kelder en de uitbreiding die in 1997 al waren gevonden zijn opnieuw aangesne-

den. We vonden een tweede kelder buiten de muren van het slotje, waar een soort riool of goot in uitkwam. Dit zou mogelijk een beerkelder geweest kunnen zijn. Deze kelder is jonger dan het zeventiende-eeuwse muurwerk want hij is er later tegenaan gebouwd. De bouwgeschiedenis van het slotje Grimhuijsen is nu wat beter bekend. Het is mooi dat de contouren straks in een parkje voor alle geïnteresseerden herkenbaar worden gemaakt.

Zondag 6 juni 2010

Genieten van rijk heden, verleden en toekomst tijdens de Nassaudag Breda

An van Dixhoorn Op zondag 6 juni 2010 staat de binnenstad van Breda in het teken van de Nassaus. Deze adellijke familie op het kasteel van Breda werkte in de middeleeuwen als een magneet op kunstenaars, edelsmeden, modeontwerpers, artiesten en architecten. De Nassaus hadden een netwerk van internationale betrekkingen. Ze waren tolerant en stonden open voor andere geloven en culturen. We realiseren ons zelden dat we die Bourgondische mix te danken hebben aan de Nassaus.

Ook vandaag de dag staat Breda open voor allerlei invloeden en ontwikkelingen, met internationale betrekkingen over de hele wereld, steeds meer buitenlandse bedrijven die zich in Breda vestigen en een groeiende aantrekkingskracht op kunst en cultuur.

De Nassaudag Breda start om 12.30 uur met de Blyde Incomste, een bonte stoet van helden uit heden en verleden. Om 13.30 uur begint in het Valkenberg een grote stadspicknick. Vanaf 14.00 uur kun je kiezen voor een bijzondere Nassauroute door de stad. Deze leidt langs de mooiste hofhuizen met aankleding in stijl.

Je ontmoet Bredase ontwerpers die eigen werk presenteren, edelsmeden, couturiers, leerbewerkers en hoedenmakers. Kinderen vermaken zich met bijzondere activiteiten op het alchemisten-

plein. Maar er zijn ook bijzondere verhalen over stoere Bredase vrouwen te beluisteren.

De Grote Kerk is 's middags het podium van Bredase bedrijven die internationaal hun vleugels uitgeslagen hebben met bijzondere projecten. Zij laten hun passie zien en nemen de bezoekers mee in hun enthousiasme. Net als de Nassaus zijn de Bredanaars van nu nog steeds innovatief, internationaal georiënteerd en nieuwsgierig naar wat zich buiten hun eigen grenzen afspeelt. In de kerk ontmoeten we ook de deelnemers van de Blyde Incomste.

Voor meer informatie:

www.bredanassaustad.nl

Walram II van Nassau

Walram II was ongeveer 35 jaar oud toen hij samen met zijn broer Otto in 1255 het graafschap Nassau verdeelde en daarmee de graafschappen ten zuiden van de Lahn beheerste, met als belangrijkste plaatsen Idstein en Wiesbaden. Hij was vijf jaar eerder getrouwd met Adelheid van Katzenelnbogen van wie hij zeker zes kinderen kreeg. Walram reikte hoog in de hiërarchie van het Duitse Rijk. Zo werd hij opperhofmaarschalk van de in 1273 aangetreden keizer Rudolf I van Habsburg. Toen Walram II in 1276, slechts 56 jaar oud, stierf, werd hij opgevolgd door zijn zoon Adolf van Nassau.

Adolf van Nassau

De pas 26-jarige Adolf was zich de koning te rijk. Van de bisschop van Worms kreeg hij Weilburg aan de Lahn in leen, dat mooi aansloot op zijn overige bezittingen. De graafschappen Nassau en Laurenburg moest hij delen met de kinderen van zijn oom Otto I, die het gebied ten noorden van de Lahn hadden verkregen. Toch was niet alles goud

13 Breda, stad van de Nassaus

Adolf van Nassau, koning van het Duitse Rijk

Johan Hendriks We zagen vorige keer hoe het Jan van Nassau, de jongste zoon van Hendrik II de Rijke verging. Deze keer hebben we aandacht voor Adolf, een kleinzoon van Hendrik. De zoon van Walram II, de stichter van de zogenaamde Walramse linie, schopte het onverwacht tot koning van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie.

wat er blonk. De inwoners van Eppstein waren in opstand gekomen en hadden de stad Wiesbaden en de daarbij gelegen burcht Sonnenberg verwoest. Drie jaar duurde de strijd, waarna stad en burcht weer werden opgebouwd. Sonnenberg en Idstein werden nu beide de grafelijke residentie, waarbij Idstein in 1287 stadsrechten van Adolf ontving. Via zijn oom Eberhard van Katzenelnbogen werd graaf Adolf van Nassau geïntroduceerd aan het hof van Rudolf I, die ongetwijfeld blij zal zijn geweest met de zoon van zijn voormalige vertrouwensman die bovendien het Duits, Frans en Latijn machtig bleek. Rudolf beleende hem met de burcht Kalsmunt bij Wetzlar aan de Lahn en de burcht Gutenfels bij Kaub aan de Rijn. Adolf was leenman van de graven van de Palts, een bondgenoot van de aartsbisschop van Keulen en begon zich in de politiek te interesseren.

Keurvorsten grijpen de macht

In 1291 stierf keizer Rudolf I. Hij had ervoor gezorgd dat de Habsburgse dynastie niet meer weg te denken

was van het Europese toneel. En wenste dan ook dat zijn zoon Albrecht, de hertog van Oostenrijk en Stiermarken, tot nieuwe keizer van het Duitse Rijk zou worden gekozen. Dat stuitte op de nodige weerstand. De Duitse keurvorsten hadden knarsetandend moeten toezien hoe Rudolf uit hun macht was ontglipt en waren vastbesloten om dat niet nog eens te laten gebeuren. Opnieuw een Habsburger aan het hoofd van het Rijk zou wel eens het einde van hun eigen machtsposities kunnen betekenen. De aartsbisschoppen van >>

Keulen en Mainz en de koning van Bohemen kwamen tot de slotsom dat een nieuwe vorst vooral hún belangen zou moeten dienen, dat wil zeggen ondergeschikt moest zijn aan de keurvorsten. Zij kregen de keurvorsten van Brandenburg en Saksen aan hun zijde; de graaf van de Palts en de aartsbisschop van Trier legden zich hierbij neer.

Koning van het Duitse Rijk

In april 1292 stelde de aartsbisschop van Keulen voor om de 42-jarige graaf Adolf van Nassau-Idstein te benaderen, als die bereid zou zijn op hun eisen in te gaan. Adolf ging erin mee, al kostte dat veel geld en moest hij allerlei toezeggingen doen aan vrijwel alle keurvorsten. Onder zijn raadgevers mochten zich geen vijanden van de keurvorsten bevinden en hij mocht niet zonder meer de keizerskroon opeisen, maar voorlopig genoeg nemen met de titel Koning van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. De keurvorsten waren er als de dood voor dat de titel 'keizer' gebruikt zou worden om Adolf boven hen uit te laten stijgen. Adolf toonde zich een gedwee volger en werd zodoende op 5 mei 1292 gekozen tot Rooms Koning. Op 24 juni van dat jaar werd hij gekroond in de domkerk van Aken. Na zijn verkiezing tot koning was Adolf van Nassau nauwelijks meer in zijn eigen graafschappen aanwezig. Het bestuur liet hij over aan slotvoogden. In januari 1294 kocht hij van de bisschop van Worms de heerlijkheid Weilburg aan de Lahn, die vervolgens stadsrechten van hem kreeg (1295).

Keurvorsten verspelen de macht

Als de verwachting was dat Adolf van Nassau een speelbal in de handen van de keurvorsten zou zijn, dan kwamen die van een koude kermis thuis. De aartsbisschop van Keulen, die in 1288 in de Slag bij Woeringen een gevoelige nederlaag had geleden tegen de hertog van Brabant en de hem steunende poorters van de stad, had gehoopt dat zijn bondgenoot het voor hem opnam. Maar dat gebeurde niet. Adolf emancipeerde snel, organiseerde het rijk op eigen houtje, wist allerlei afspraken met de keurvorsten stukje bij beetje te ontbinden en ontpopte zich tot een zelfbewuste heerser. In 1294 sloot hij met koning Edward van Engeland een bondgenootschap tegen Frankrijk. Omdat hij daar ook geld voor kreeg (60.000 pond sterling) geloofden de keurvorsten dat hij zich aan Engeland had verkocht. Toen vervolgens de Fransen dreigden Vlaanderen binnen te vallen en Adolf in het Duitse rijk troepen liet ronselen voor een oorlog tegen Frankrijk, waren de poppen aan het dansen. De keurvorsten lieten de paus dreigen met excommunicatie als hij zijn plannen niet opgaf. In dezelfde tijd kocht hij met het Engelse geld het graafschap Thüringen van de graaf van Meissen die in heftige geldnood verkeerde. De keurvorsten waren ziedend, want zij dachten dat hij Thüringen puur uit eigenbelang had aangeschaft. Daar was ook wel reden toe, want zijn neef Hendrik III van Nassau (zoon van oom Otto I) had hij aangesteld als stadhouder.

Strijd om de troon

Vanaf dat moment besloten de keurvorsten om een halt toe te roepen aan de steeds groter wordende macht van Adolf van Nassau. Hij werd beschuldigd van meeneed en misdaden, van het niet nakomen van verplichtingen en werd in mei 1298 voor het gerecht in Mainz gedaagd. Hij werd door zijn edelen, die nota bene een eed van trouw hadden gezworen, onwaardig voor zijn ambt genoemd en zijn waardigheid van koning werd hem ontnomen. Albrecht van Habsburg werd toch nog gekozen als nieuwe koning. Op 2 juli stonden de legers van Adolf van Nassau en Albrecht van Habsburg tegenover elkaar in het noorden van de Palts, vlakbij Adolfs bezittingen in Kirchheim-Bolanden, nabij het plaatsje Göllheim. Hier sneuvelde Adolf van Nassau. Zijn lichaam zou pas in 1309 in de dom van Speyer worden bijgezet. Met de dood van Adolf van Nassau kwam ook een einde aan de aspiraties van de Nassaus om in de Duitse landspolitiek een rol van betekenis te spelen. Maar door zijn optreden heeft Adolf, die zich tweemaal durfde te stellen tegen zijn keurvorsten en steeds het rijksbelang in het oog had gehouden, enorm aan prestige gewonnen. Bij de lagere adel was het respect voor Nassau alleen maar toegenomen. Nassau zou in de Duitse geschiedenis een naam worden die velen met eerbied zouden uitspreken.

Colofon

De **ErfgoedBrief** Breda is een uitgave van de gemeente Breda, Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, Afdeling Stedenbouw en Erfgoed, Bureau Cultureel Erfgoed.

De **ErfgoedBrief** Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, mail of schrijf dan de heer G. Otten,

g.otten@breda.nl of G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 90156, 4800 RH Breda. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), in alle vestigingen van de Bibliotheek Breda, bij het Stadsarchief, het Breda's Museum, de Grote Kerk, Princenhaags Museum en diverse boekhandels.

Redactie: Johan Hendriks, Gerard Otten en Marleen Huijbregts

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Oplage: 3000 exemplaren **ISSN:** 1878-9250

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.